

Adrian Uljasz

Jan Sztwiertnia (1911-1940). Wiślański kompozytor, animator kultury i pedagog, ofiara hitlerowskiego obozu Mauthausen-Gusen

Streszczenie: Jan Sztwiertnia (1911-1940) był nauczycielem, muzykiem i wybitnym polskim kompozytorem, mieszkającym i pracującym w Ustroniu oraz w Wiśle na Śląsku Cieszyńskim. Wychował się w Ewangelickim Domu Sierot w Ustroniu. Jako kompozytor tworzył muzykę sceniczną, symfoniczną, kameralną, organową, fortepianową i pieśni. Jego najbardziej znane dzieło to opera ludowa *Salasznicy* z 1933 r., o tematyce beskidzkiej. Sztwiertnia poniósł śmierć jako ofiara obozu hitlerowskiego Mauthausen-Gusen w Austrii. Został upamiętniony m.in. pomnikiem dłuta Jana Hermy, usytuowanym w Wiśle Centrum. Grób kompozytora i pedagoga znajduje się niedaleko centrum Wisły, na cmentarzu ewangelickim Na Groniczku.

Spuścizna kompozytorska Sztwiertni ma prawie wyłącznie zasięg regionalny, choć zasługuje na popularyzację na skalę ogólnopolską, a nawet za granicą.

Słowa kluczowe: Sztwiertnia Jan (1911-1940); muzyka polska XX w. historia; animacja kultury na Śląsku Cieszyńskim XX w.

Summary: Jan Sztwiertnia (1911-1940). Wisła-town Composer, Organizer of Cultural Activities and Teacher, Victim of Mathausen-Gusen Nazi Camp

Jan Sztwiertnia (1911-1940) was a teacher, musician and outstanding Polish composer who lived and worked in Ustroń and Wisła on the Cieszyn Silesia. He was brought up in an Evangelical Orphan House in Ustroń. As a composer he created theatre, symphonic, chamber, organ, piano music and songs. His most known work is a folk opera *Salasznicy* (1933) based on Beskid Mountain region themes. He died as a victim in Mathausen-Gusen Nazi camp in Austria. He was commemorated with a monument, sculptured by Jan Herma, situated in the centre of Wisła. The tomb of the composer and teacher is not far from the centre of Wisła, on the evangelical cemetery "Na Groniczku".

Sztwiertnia-composer's legacy is almost exclusively of local scale, although it deserves to be popularized in the whole Poland and even abroad.

Keywords: Sztwiertnia Jan (1911-1940); Polish music, XXth Century, history, organization of cultural activities on Cieszyn Silesia

W pobliżu kościoła luterańskiego w Wiśle na ziemi cieszyńskiej, w centralnej części miejscowości, obok muszli koncertowej, znajduje się pomnik kompozytora, organisty i pedagoga Jana Sztwiertni, będący dziełem Jana Hermy. Jest łatwo zauważalny przez mieszkańców, wczasowiczów i turystów i dobrze służy utrwaleniu pamięci o wybitnym muzyku, ofierze hitlerowskiego obozu koncentracyjnego w Mauthausen-Gusen.

Jan Sztwiertnia pochodził z miasteczka Ustroń, położonego w pobliżu Wiśły. Urodził się 1 czerwca 1911 r. w osadzie Ustroń-Hermanice. Start życiowy kompozytora był bardzo trudny. Przyszedł na świat jako nieślubne dziecko Marianny Sztwiertni, która pracowała w hucie w Trzyńcu. Matce, będącej w ciężkiej sytuacji materialnej, pomagała w opiece nad dzieckiem babka, która zmarła, gdy Jan miał pięć lat. Marianna Sztwiertnia zamieszkała wraz z drugim synem, Oskarem Sztwiertnią (1917-1944), również dzieckiem nieślubnym, u niespokrewnionych z nią ludzi, którzy okazali jej w ten sposób chrześcijańską pomoc, a Janka wziął pod opiekę wuj, Karol Sztwiertnia. W 1921 r. Jan Sztwiertnia trafił do ustronńskiego Ewangelickiego Domu Sierot, wraz z czteroletnim bratem, Oskarem. Po roku Marianna Sztwiertnia wyszła za mąż. Oskara zabrała z domu sierot, natomiast Janka tam pozostawiła. W małżeństwie urodziła trzeciego syna, który nazywał się Mieczysław Kluz¹. Zmarła w 1925 r.²

Przyszły muzyk kształcił się w szkole powszechnej w Ustroniu. Nauczyciel Paweł Wałach, prowadzący lekcje śpiewu, dostrzegł u podpieczonego sierocińca talent muzyczny. Janek śpiewał w chórze kościelnym, działającym przy miejscowym kościele ewangelickim. Od dziecka znał instrumenty ludowe beskidzkich górali. W 1925 r. rozpoczął naukę w cieszyńskim Seminarium Nauczycielskim, co było możliwe dzięki pomocy ze strony parafii ewangelickiej z Ustronia i proboszcza ks. Pawła Nikodema³. Siostra matki, Maria Sztwiertnia

¹ R. Gabryś, *Sztwiertnia Jan (1911-1940), kompozytor, chórmistrz, pedagog*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XLIX, Warszawa-Kraków 2013-2014, s. 141; J. Golec, S. Bojda, *Słownik biograficzny ziemi cieszyńskiej*, t. 1, Cieszyn 1993, s. 244 (hasło *Sztwiertnia Jan 1911-1940*); H. Miśka, *Jan Sztwiertnia – kompozytor zapomniany*, [w:] *Ziemio moja, ziemio śląska*, red. nauk. G. Dańlak, Kraków 2011, s. 95; M. Sztwiertnia, *Przyjaciół poznaje się w biedzie, czyli prawda o życiu i śmierci Jana Sztwiertni*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej” 1973, nr 29, s. 4 (list wspomnieniowy autorstwa ciotki Jana Sztwiertni, żony brata jego matki – Marii Sztwiertni, wysłany przez autorkę do redakcji „Głosu Ziemi Cieszyńskiej”).

² M. Szlaur-Bujok, *Między Ustroniem a Równem. Kilka obrazów z życia Jana Sztwiertni*, [w:] *Jan Sztwiertnia (1911-1940). Człowiek i dzieło w setną rocznicę urodzin*, red. H. Miśka, Katowice 2012, s. 11.

³ R. Gabryś, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, dz. cyt., s. 141; Tenże, *W 100. Rocznicę urodzin Jana Sztwiertni. Dar muzycznego geniuszu*, „Śląsk”, 2011, nr 9, s. 38.

wspominała, że seminarzyście służyła pomocą także rodzina⁴. Jan Sztwiertnia mógł rozwinąć później talent kompozytorski dzięki nauce gry na kilku instrumentach, jaką pobierał, kształcąc się w seminarium. Były to skrzypce, wiolonczela, fortepian oraz organy. Mając 17 lat, stworzył pierwsze dzieła kompozytorskie – dwie pieśni na głos i fortepian z tekstami Leona Rygiera. Ucząc się w seminarium, skomponował też *Etiudę f-moll* oraz utwór pt. *Modlitwa*. Nuty obu kompozycji wydrukowano na łamach czasopisma „Ku Rozrywce i Nauce”, wydawanego przez Seminarium Nauczycielskie w Cieszynie. Sztwiertnia pomógł w rozwoju muzycznym fakt, że seminarium posiadało własną orkiestrę ze składem instrumentów właściwym dla orkiestr symfonicznych. Do Cieszyna dojeżdżał z Ustronia, gdzie mieszkał, jak wspomniano, w domu sierot, podobnie jak wcześniej, gdy był uczniem szkoły powszechnej. Na rok przed maturą zorganizował z kolegami stowarzyszenie koleżeńskie Acord, zajmujące się ochroną dziedzictwa kulturowego, duchowego i materialnego Śląska Cieszyńskiego oraz wspomaganiem działalności samokształceniowej. Skomponował hymn stowarzyszenia. Organizatorami Acordu byli, obok Jana Sztwiertni, Jan Broda, Adam Sławiczek i Jan Tacina. Sztwiertnia uzyskał świadectwo maturalne w 1930 roku⁵.

Badacz twórczości Sztwiertni, śpiewak Hubert Miśka, scharakteryzował wczesny okres twórczości kompozytora, pisząc: „Działalność kompozytorską rozpoczął Jan Sztwiertnia [...] wcześniej. Pierwsze utwory, pieśni solowe i chóralne oraz drobne utwory instrumentalne powstały jeszcze podczas nauki w Seminarium Nauczycielskim”⁶.

W roku szkolnym 1930/1931 Jan Sztwiertnia rozpoczął pracę w zawodzie nauczycielskim. Pierwszym miejscem zatrudnienia była szkoła w Równem pod Baranią Górą, w Wiśle. W późniejszym okresie uczył w szkołach, znajdujących

⁴ M. Sztwiertnia, *Przyjaciół poznaje się w biedzie*, dz. cyt., s. 4.

⁵ R. Gabryś, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, dz. cyt., s. 141; Tenże, *W 100. Rocznicę urodzin Jana Sztwiertni*, dz. cyt., s. 38; J. Golec, S. Bojda, *Słownik biograficzny ziemi cieszyńskiej*, dz. cyt., s. 244-245; *Zacni wiślanie. Słownik biograficzny*, cz. I, red. T Łączyńska, Wiśła 2000, s. 108 (hasło *Jan Sztwiertnia 1911-1940 kompozytor i nauczyciel*); M. Pogorzelska, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, [w:] *Leksykon Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej*, t. IV, red. nauk. Z. Jasiński, B. Cimała, Opole 2015, s. 344; M. Szyndler, *Folklor w utworach Jana Sztwiertni*, [w:] *Jan Sztwiertnia (1911-1940). Człowiek i dzieło*, dz. cyt., s. 27.

⁶ H. Miśka, *Solowa twórczość wokalna Jana Sztwiertni – charakterystyka stylistyczna i aspekty wykonawcze*, Katowice 2010, s. 27.

się w Wiśle Głębcach i w Wiśle Równem oraz należał do zespołu nauczycielskiego szkoły w Wiśle Centrum⁷. Łączył pracę nauczycielską z działalnością w zakresie animacji kultury, jako jeden z organizatorów wiślańskiego życia muzycznego⁸. Był również organistą i prowadził chór kościelny⁹ parafii w Wiśle Centrum¹⁰. Działalność animacyjna Sztwiertni polegała właśnie na organizowaniu i prowadzeniu zespołów muzycznych, głównie chóralnych.

W 1933 r. zawarł małżeństwo z górką z Wisły, Ewą Wantulok. Miał z nią dwóch synów: Jana i Bolesława, urodzonych w 1934 i 1935 r.¹¹

W 1933 r. powstało najbardziej znane dzieło Sztwiertni – opera w dwóch aktach *Sałasznicy*. Utwór ma tematykę beskidzką, a autor libretta to Ferdynand Dyrna (1874-1957)¹². Najpierw powstał tekst pt. *Sałasznicy-wiślanie*, a następnie

⁷ R. Gabryś, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)...*, dz. cyt., s. 141; M. Pogorzelska, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, dz. cyt., s. 345; M. Szlaur-Bujok, *Jan Sztwiertnia (1911-1940). Człowiek i dzieło*, „Rocznik Wiślański”, t. 3, 2011, s. 69.

⁸ R. Hanke, *Słownik biograficzny polskiego śpiewactwa Górnego Śląska dla upamiętania stulecia Związku Śląskich Kół Śpiewaczych 1910-2010*, Katowice 2010, s. 207-208 (hasło *Sztwiertnia Jan (1911-1940) – kompozytor, pedagog, organizator życia muzycznego*).

⁸ R. Gabryś, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, dz. cyt., s. 141; J. Golec, S. Bojda, *Słownik biograficzny ziemi cieszyńskiej*, dz. cyt., s. 244-245; *Zacni wiślanie*, dz. cyt., s. 108; M. Pogorzelska, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, dz. cyt., s. 344.

⁸ R. Gabryś, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, dz. cyt., s. 141; M. Pogorzelska, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, dz. cyt., s. 345.

⁸ R. Hanke, *Słownik biograficzny polskiego śpiewactwa*, dz. cyt., s. 207-208.

⁹ R. Gabryś, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, dz. cyt., s. 141; M. Dziadek, *Sztwiertnia Jan (ur. Ustroń, 1 czerwca 1911, zm. Gusen obóz koncentracyjny, 29 sierpnia 1940)*, [w:] *Kompozytorzy polscy 1918-2000*, red. M. Piwowski, t. II, *Biogramy*, Gdańsk-Warszawa 2005, s. 988.

¹⁰ *Jan Sztwiertnia*, [w:] *W cieniu śmierci. Ewangelicy – ofiary prześladowań w czasie II wojny światowej*, red. T. Wojak, Warszawa 1970, s. 135 (biogram Jana Sztwiertni).

¹¹ J. Golec, S. Bojda, *Słownik biograficzny ziemi cieszyńskiej*, dz. cyt., s. 245; M. Szlaur-Bujok, *Jan Sztwiertnia – niepospolity wiejski nauczyciel i nieprowincjonalny kompozytor*, [w:] *By pozostali w pamięci. W 75 rocznicę śmierci Michała Cieślara, Władysława Pawłasa i Jana Sztwiertni*, red. i oprac. D. Szczypka, Wisła 2015, s. 73.

¹² R. Gabryś, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, dz. cyt., s. 141; M. Dziadek, *Sztwiertnia Jan*, dz. cyt., s. 988; D. Musiołowa, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, [w:] *Śląski słownik biograficzny*, red. J. Kantyka i W. Zieliński, Katowice 1979, s. 248; E. Rosner, „*Sałasznicy-wiślanie*” Ferdynanda Dyrny na tle scenopisarstwa cieszyńskiego, „*Zaranie Śląskie*”, 1986, z. 1-2, s. 143-151. Zob. też W. Ogrodziński, *Dzieje piśmiennictwa śląskiego*, [oprac.] L. Brożek i Z. Hierowski, Katowice 1965, s. 325-326 (biogram Ferdynanda Dyrny).

autor zwrócił się do młodego kompozytora z prośbą o napisanie muzyki¹³. Dyrnę zachęcił do współpracy ze Sztwiertnią kierownik szkoły w Wiśle Malince, Paweł Pustówka¹⁴. Konwencja teatralna *Sałaszników* jest zbliżona do wodewilowej, bowiem obok partii śpiewanych pojawiają się kwestie mówione¹⁵. Librecista wprowadził do tekstu wiślańską gwara, a kompozytor wykorzystał motywy lokalnej muzyki ludowej¹⁶. Utwór jest przykładem podgatunku muzyczno-teatralnego, jaki stanowi opera ludowa¹⁷. Oprócz solistów występuje chór. Najbardziej efektowny fragment to liryczna pieśń – aria Michała *Gronie, rozżtomile gronie*, której udane wykonanie wokalne oraz aktorskie zarejestrowane zostało na płycie CD, wydanej jako dodatek do monografii muzykologicznej poświęconej twórczości Sztwiertni, autorstwa Huberta Miśki. Płyta ta zawiera pieśni Sztwiertni w wykonaniu Huberta Miśki, pianisty akompaniatora Janusza Polańskiego, Wokalnego Zespołu Męskiego Chóru Uniwersytetu Śląskiego „Harmonia” w Cieszynie, przygotowanego przez Izabellę Zielecką-Panek oraz Studenckiej Orkiestry Symfonicznej UŚ w Cieszynie pod dyrekcją prof. Hilarego Drozda¹⁸. Po zapoznaniu się z interpretacją solisty i chórzystów można się zgodzić z oceną Jerzego Drozda, współpracownika Sztwiertni, iż *Gronie, gronie* to „Wspaniała aria z szeroką kantyleną, unoszącą się w górę jak te gronie beskidzkie. W trzeciej części arii dołącza się chór zza sceny – orkiestra potężnymi akordami towarzyszy – zdaje się, że śpiewają całe Beskidy pieśń nową, marzenie o nowym życiu [...]”¹⁹. W *Sałasznikach* nie brak fragmentów baletowych – góralskich tańców wiślańskich²⁰.

¹³ M. Szyndler, *Folklor w utworach Jana Sztwiertni*, dz. cyt., s. 31.

¹⁴ H. Miśka, *Dwudziestowieczne prezentacje opery ludowej Sałasznicy*, [w:] *Jan Sztwiertnia (1911-1940). Człowiek i dzieło*, dz. cyt., s. 81.

¹⁵ Zob. <http://www.youtube.com/watch?v=uTB-i7G39Z8> [dostęp: 20.10.2017] (fragment *Sałaszników* w wykonaniu zespołu „Śląsk”, opublik. 25.10.2011).

¹⁶ D. Musiołowa, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, dz. cyt., s. 248.

¹⁷ M. Szyndler, *Folklor w utworach Jana Sztwiertni*, dz. cyt., s. 31.

¹⁸ Zob. H. Miśka, *Solowa twórczość wokalna Jana Sztwiertni*, dz. cyt. (płyta CD dołączona do książki).

¹⁹ J. Drozd, *Jan Sztwiertnia*, [w:] *Udział ewangelików śląskich w polskim życiu kulturalnym*, red. T. Wojak, Warszawa 1974, s. 195.

²⁰ Tamże: <http://www.youtube.com/watch?v=uTB-i7G39Z8> [dostęp: 20.10.2017] (fragment *Sałaszników* w wykonaniu zespołu „Śląsk”, opublik. 25.10.2011).

Powstanie opery było możliwe dzięki samokształceniowym studiom twórcy nad harmonią, kontrapunktem i instrumentacją. Pozwoliło na nie posiadanie przez kompozytora-samouka własnego pianina²¹. W późniejszym okresie Sztwiertnia opracował drugą wersję dzieła²². W liście, napisanym w Równem, podał taką motywację swej pracy nad *Salasznikami* i innymi utworami: „Ja muszę pisać; skłania mię do tego siła wewnętrzna”²³.

Sztwiertnia skomponował także muzykę do widowiska *Wesele wiślańskie*, opartego na rymowanych tekstach Dyrny²⁴.

Od 1934 r. twórca *Salaszników* mieszkał w budynku, zajmowanym wcześniej przez szkołę, znajdującym się w centralnej części Wisły Centrum, bardzo blisko kościoła ewangelickiego²⁵.

W latach trzydziestych Sztwiertnia szczególnie intensywnie doskonalił warsztat kompozytorski w zakresie muzyki fortepianowej, pragnąc rozwinąć swój dorobek w tej dziedzinie²⁶. W 1935 r. został uczniem szkoły muzycznej w Cieszynie, będącej filią Śląskiego Konserwatorium Muzycznego w Katowicach. Szkołą kierował Jan Gawlas. Sztwiertnię uczył gry fortepianowej Aleksander Brachocki, a teorii muzyki Tadeusz Prejzner²⁷. Do kolegów Sztwiertni w szkole muzycznej należał późniejszy twórca zespołu „Śląsk” – Stanisław Hadyna²⁸. Wspominając Sztwiertnię na początku lat dziewięćdziesiątych XX w., podkreślił wielki talent kompozytorski artysty: „[...] urodził się [...] pod znakiem astrologicznym „bliźniąt”, podobnie jak Ryszard Wagner, Robert Schumann, Ryszard Strauss, [Jakub] Offenbach...”²⁹.

²¹ R. Gabryś, *W 100. Rocznicę urodzin Jana Sztwiertni*, dz. cyt., s. 38.

²² Tenże, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, dz. cyt., s. 141; M. Dziadek, *Sztwiertnia Jan*, dz. cyt., s. 988.

²³ Cyt. za R. Gabryś, „[...] przeważnie siedzę w swej klatce i stawiam kropki [...]”, [w:] *Jan Sztwiertnia (1911-1940). Człowiek i dzieło*, dz. cyt., s. 47.

²⁴ L. B. [L. Brożek], *Ferdynand Dyrna 1875-1957*, „Zaranie Śląskie” 1957, z. 1-2, s. 107-108.

²⁵ M. Szlaur-Bujok, *Jan Sztwiertnia – niepospolity wiejski nauczyciel*, dz. cyt., s. 73.

²⁶ Zob. T. Orłow, *Fugi fortepianowe Jana Sztwiertni – analiza formalna*, [w:] *Jan Sztwiertnia (1911-1940). Człowiek i dzieło*, dz. cyt., s. 75-80.

²⁷ R. Gabryś, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, dz. cyt., s. 141-142; R. Hanke, *Słownik biograficzny polskiego śpiewactwa*, dz. cyt., s. 207-208; J. Bauman-Szulakowska, *Polska kultura muzyczna na Śląsku Górnym i Cieszyńskim w latach 1922 – 1939. Próba syntezy*, Katowice 1994, s. 65.

²⁸ Zob. S. Hadyna, *Jan Sztwiertnia*, [w:] *Kalendarz Cieszyński 1992*, Cieszyn 1991, s. 128-131 (wspomnienie Hadyny o Janie Sztwiertni).

²⁹ Tamże, s. 130.

W tym samym okresie Sztwiertnia popularyzował sztukę taneczną, prowadząc wspólnie z Jerzym Drozdem zespół o nazwie „Grupa Regionalna”, założony przez obu muzyków w 1935 r. Tancerze z „Grupy Regionalnej”, występujący w strojach ludowych, prezentowali tańce ze Śląska Cieszyńskiego³⁰. Drozd pisał po latach o przyjaciołach: [...] Jan Sztwiertnia wyglądał oryginalnie, bardzo wysoki blondyn, nadmiernie chudy, a nawet mizerny, z drucianymi okularami na nosie, w ubraniu przeważnie ze starszego sąsiada, w długim starym płaszczu z grubą bardzo wypchaną teczką pod pachą – zawsze zamysłony – budził u złośliwców lekceważenie i kpiny. Jednak kto z nim bliżej obcował, prędko przekonywał się o jego wielkiej wartości, a jego zawsze poważne, piękne niebieskie oczy, chociaż schowane za drucianymi okularami, budziły szacunek i sympatię³¹.

We wrześniu 1935 r. na łamach czasopisma „Głos Młodzieży Ewangelickiej”, wydawanego w Wiśle, ukazał się artykuł Jana Sztwiertni *Muzyka polska w niebezpieczeństwie*. Autor zwrócił uwagę na konieczność popularyzacji muzyki poważnej wśród polskiego ludu. Jako nauczyciel-muzyk przekonywał o wartościach wychowawczych obcowania z muzyką. Według niego, kontakt z muzyką wpływa pozytywnie na emocje i psychikę odbiorców, zaś w przypadku wykonawców, grających czy śpiewających w zespołach, rozwija indywidualne i zespołowe poczucie odpowiedzialności, subordynację i karność. Uważał, iż życie muzyczne powinno być wspierane państwowym mecenasem, przejawiającym się np. w finansowaniu konkursów dla kompozytorów oraz konkursowych przeglądów zespołów wokalnych i instrumentalnych. Skrytykował większość polskiego społeczeństwa za słabo rozwiniętą muzykalność oraz niski poziom uczestnictwa w kulturze muzycznej³².

Jan Sztwiertnia wniósł także wkład do dorobku polskiej etnografii, bowiem zbierał na terenie Wisły pieśni ludowe, notując teksty i nuty³³.

³⁰ R. Hanke, *Słownik biograficzny polskiego śpiewactwa*, dz. cyt., s. 208.

³¹ J. Drozd, *Wspomnienie o Janie Sztwiertni*, [w:] *25 lat Szkoły Muzycznej w Cieszynie*, oprac. E. Baron, J. Drozd, I. Myrdacz, Cieszyn 1959, s. [33].

³² Zob. J. Sztwiertnia, *Muzyka polska w niebezpieczeństwie*, „Głos Młodzieży Ewangelickiej”, 1935, nr 7, s. 135-137 (Wiśła, wrzesień 1935).

³³ Zob. *Pieśni ludowe polskiego Śląska*, wyd. i kom. J. Ligęza i S.M. Stoiński, t. II, *Pieśni balladowe o zalotach i miłości*, Kraków 1938, s. 266, 587, 655-656 (teksty oraz nuty trzech pieśni: *Czerwona, szateczka, modre piski na krzyż, Szła dziewczeczka pod wodę* i *Szła dziewczeczka przez polanę*, zanotowane przez Jana Sztwiertnię w 1936 r. w Wiśle). *Szła dziewczeczka pod wodę* oraz *Szła dziewczeczka przez polanę* to dwie wersje tej samej pieśni, zob. H. Miśka, *Solowa twórczość wokalna Jana Sztwiertni*, dz. cyt., s. 28.

Rok 1936 to data podjęcia przez Sztwiertnię studiów w katowickim konserwatorium muzycznym. Artysta studiował pedagogikę muzyczną i kompozycję. Kompozycji uczył się u Tadeusza Prejznera, pod kierunkiem którego kształcił się wcześniej w Cieszynie³⁴. Godził studia w Katowicach z pracą pedagogiczną i chórmistrzowską w Wiśle³⁵. Prejzner liczył na światową karierę uzdolnionego studenta, mówiąc o wiślańskim pedagogu i organiście: „Ten się w Europie nie zmieści”³⁶.

Do ważnych dzieł Sztwiertni należy poemat symfoniczny *Śpiący rycerze w Czantorii*, będący wersją muzyczną wiślańskiej wersji legendy o śpiących rycerzach. Utwór kompozytora na chór męski to pieśń-kantata *Rycerze*, wykonywana w 1938 r. na zjeździe Chórów Polskich w Gdańsku. Był to utwór pojawiający się najczęściej spośród wszystkich dzieł, znajdujących się w programie występów³⁷. Twórca *Rycerzy* komponował też muzykę religijną³⁸. Część pieśni chóralnych Jana Sztwiertni wydrukowano w piśmie „Śpiewak Śląski”, z którym od 1937 r. ukazywały się dodatki z nutami³⁹.

Jan Sztwiertnia prowadził działalność w swym środowisku wyznaniowym, uczestnicząc w działaniach, podejmowanych przez Związek Polskiej Młodzieży Ewangelickiej⁴⁰.

Popularyzacji osoby i twórczości wiślańskiego kompozytora w regionie dobrze służył artykuł Jana Ślawiczka, zawierający elementy reportażu, zamieszczony w 1937 r. w piśmie „Zaranie Śląskie”. Ślawiczek zachęcał czytelników do przyjścia artyście z pomocą w rozwoju talentu⁴¹.

³⁴ R. Gabryś, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, dz. cyt., s. 142.

³⁵ J. Szturc, *Ewangelicy w Polsce. Słownik biograficzny XVI-XX wieku*, Bielsko-Biała 1998, s. 292 (hasło dot. Jana Sztwiertni).

³⁶ Cyt za J. Golec, S. Bojda, *Słownik biograficzny ziemi cieszyńskiej*, dz. cyt., s. 245.

³⁷ R. Gabryś, *Sztwiertnia Jan (1911 – 1940)*, dz. cyt., s. 142; H. Miśka, *Solowa twórczość wokalna Jana Sztwiertni*, dz. cyt., s. 27; J. Bauman-Szulakowska, *Polska kultura muzyczna na Śląsku Górnym i Cieszyńskim*, dz. cyt., s. 138.

³⁸ J. Bauman-Szulakowska, *Polska kultura muzyczna na Śląsku Górnym i Cieszyńskim*, dz. cyt., s. 176.

³⁹ R. Hanke, *Śląsk śpiewa. Dzieje polskiego śpiewactwa Górnego Śląska*, Katowice 1991, s. 159.

⁴⁰ R. Gabryś, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, dz. cyt., s. 142.

⁴¹ J. Ślawiczek, *U wiślańskiego kompozytora*, „Zaranie Śląskie”, (Katowice, Cieszyn) 1937, z. 3, s. 217.

Od początku lat trzydziestych Sztwiertnia prowadził w Wiśle chór męski „Echo”. 8 czerwca 1939 r. zorganizował koncert w ewangelickim Domu Zborowym w Wiśle, na którym dyrygował swym chórem⁴².

W roku wybuchu II wojny światowej Jan Sztwiertnia uzyskał dyplom na Wydziale Pedagogicznym katowickiego konwersatorium. Nie zdążył zakończyć edukacji akademickiej w zakresie kompozycji. Sukcesem Sztwiertni był jego koncert kompozytorski, który odbył się w Katowicach w 1939 r. Koncert zaowocował otrzymaniem przez twórcę stypendium województwa śląskiego na studia w Paryżu. Muzyk nie wykorzystał stypendium z powodu rozpoczęcia przez Niemców działań wojennych i objęcia kraju okupacją hitlerowską⁴³. Znacznie więcej szczęścia miał inny wybitny polski kompozytor, Michał Spisak, który podobnie jak Sztwiertnia ukończył konserwatorium w Katowicach. W 1937 r. otrzymał stypendium ufundowane przez Wydział Oświecenia Publicznego Urzędu Wojewódzkiego i wyjechał na studia do Paryża, gdzie pozostał jako emigrant⁴⁴. Badacz i popularyzator śląskiej kultury muzycznej, Mateusz Płomieński ocenił Spisaka i Sztwiertnię jako artystów należących w latach trzydziestych do grupy „[...] utalentowanych, a najmłodszych” kompozytorów śląskich⁴⁵.

W okresie okupacji Sztwiertnia znalazł się w bardzo trudnej sytuacji materialnej. Jego przyjaciel, pedagog i dyrygent Jerzy Drozd, wspominał: „Rok 1940. Zima miała się ku końcowi [...] Wybraliśmy się na nartach w okolice Soszowa i Stożka. Pogoda była bezchmurna. Byliśmy bez pracy, niepewni jutra. Wokół nas ściele się nieprzemierzona biel. Jakież okropny kontrast w stosunku do wszystkiego, co się dzieje na świecie”⁴⁶.

⁴² J. Fojcik, *Materiały do dziejów ruchu śpiewaczego na Śląsku*, Katowice 1961, s. 302.

⁴³ J. Golec, S. Bojda, *Słownik biograficzny ziemi cieszyńskiej*, dz. cyt., s. 245.

⁴⁴ J. Bauman-Szulakowska, *Polska kultura muzyczna na Śląsku Górnym i Cieszyńskim*, dz. cyt., s. 134.

⁴⁵ M. Płomieński, *O śląską nutę. Kultura muzyczna Śląska w latach 1922-1939*, Kraków 1997, s. 102-103.

⁴⁶ Cyt. za W. Oszelda, *W 25. rocznicę śmierci zapomnianego kompozytora. Nie doczekał światowej sławy*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej” nr 8, 1965, s. nienumerowana. W. Oszelda cytuje wypowiedź Jerzego Drozda ze spotkania na temat Jana Sztwiertni, jakie odbyło się w 1965 r. w Cieszynie na okoliczność 25. rocznicy śmierci kompozytora. Organizatorami wieczornicy były Państwowa Szkoła Muzyczna w Cieszynie i Klub Propozycji, prowadzony przez „Głos Ziemi Cieszyńskiej”. Spotkanie wspomnieniowe stanowiło jedną z imprez Klubu Propozycji; Soszów i Stożek to beskidzkie szczyty, znajdujące się w okolicach Wisły.

23 czerwca 1940 r. doszło do aresztowania Sztwiertni w Wiśle przez gestapowców⁴⁷. Ciotka kompozytora, Maria Sztwiertnia, wspominała z bólem tamten dzień: „Przyszłam do domu i poprosiłam córkę, żeby napisała list do ojca [...]. Córka napisała list, już go wkładała do koperty, gdy nagle wpadła do nas jak bomba sąsiadka Zuzanna Bączek i zaczęła wołać od progu: „Sztwiertnino waszego Janka prowadzą gestapowcy, jak nie chcecie wierzyć to popatrzcie przez okno”. Wyjrzałam i zobaczyłam rzeczywiście jak ośmiu gestapowców prowadziło Janka. Mieli skierowane w jego stronę lufy karabinów, a Janek musiał trzymać ręce uniesione w górę”⁴⁸. Po aresztowaniu Sztwiertnia został osadzony w cieszyńskim więzieniu. Następnym miejscem uwięzienia muzyka był obóz Mauthausen-Gusen⁴⁹. Niemcy nieprzypadkowo osadzili w obozie polskiego nauczyciela i zarazem twórcę polskiej śląskiej muzyki. Autorka monografii pt. *Polska kultura muzyczna na Śląsku Górnym i Cieszyńskim w latach 1922-1939* (Katowice 1994), Jolanta Bauman-Szulakowska, słusznie uznała twórczość Sztwiertni za przykład walki kompozytorów Polaków w obronie polskiego języka i polskiej kultury na Śląsku, będącej „regionalistycznym odbiciem orientacji ogólnopolskich”⁵⁰.

KL Mauthausen-Gusen miał najwyższą, trzecią kategorię w skali surowości reżimu hitlerowskich obozów koncentracyjnych. W obozie Sztwiertnia był zmuszany do pracy w kamieniołomach⁵¹. Ciężka praca przerwała próby obozowej działalności konspiracyjnej. Wyraz takich działań stanowiło skomponowanie przez Sztwiertnię hymnu więźniów⁵². Ostatnim dniem życia wiślańskiego nauczyciela i muzyka był 29 sierpnia 1940 r.⁵³ Współwięzień, proboszcz parafii ewangelickiej w Wiśle, ks. Andrzej Wantuła, tak opisał po wojnie ostatnie chwile życia współpracownika i przyjaciela, wycieńczonego ciężką pracą i dobitego przez więźnia funkcyjnego-nadzorcę: „Sztubowy, opróżniając izbę przed wydawaniem jedzenia, zauważył skulonego na swoim barłogu Janka. Rozgniewany, iż ten mimo ogólnego wezwania nie wynosi się, porwał go i ściągnął na podłogę. Janek, przytomny jeszcze, tłumaczył słabym głosem: - Ich kann nich... [Ich kann nicht – nie mogę] – Du willst nicht! [nie

⁴⁷ R. Gabryś, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, dz. cyt., s. 142.

⁴⁸ M. Sztwiertnia, *Przyjaciół poznaje się w biedzie*, dz. cyt., s. 4.

⁴⁹ R. Gabryś, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, dz. cyt., s. 142.

⁵⁰ J. Bauman-Szulakowska, *Polska kultura muzyczna na Śląsku Górnym i Cieszyńskim*, dz. cyt., s. [185]-186.

⁵¹ D. Szczyпка, *Wstęp*, [w:] *By pozostali w pamięci*, dz. cyt., s. 7.

⁵² S. Dobosiewicz, *Mauthausen-Gusen. Poezja i pieśń więźniów*, Warszawa 1983, s. 169, 172.

⁵³ Zob. m.in. R. Gabryś, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, dz. cyt., s. 142.

chcesz] – ryczał nad nim sztubowy, tracąc panowanie nad sobą, iż ktoś ośmiela się usprawiedliwiać. Teraz Janek zaznał losu, jakiego doznawali tu przed nim i po nim niezliczeni, których jedyną winą, iż zbyt wolno umierali. Sztubowy podniósł go i cisnął na podłogę. Potem zaś usiłował nogami przysunąć go do drzwi. Janek stracił przytomność i przestał jęczeć. Rozwścieczony oprawca porwał go ostatni raz z ziemi i rzucił w otwarte drzwi izby. Ciało, odbiwszy się od ściany padło do przedsionka. Sztubowy odsunął je nogą w kąt, gdzie spoczęło w błocie. [...] głowa zwisała w dół, a z gardła wydobył się charkot”. Dwóch luterańskich pastorów-więźniów zdążyło odmówić modlitwę nad konającym⁵⁴. Przyczyną zgonu kompozytora było wycieńczenie. Więzień Paweł Cienciala podkreślił na spotkaniu zorganizowanym w Cieszynie w 1965 r., na okoliczność 25. rocznicy śmierci Sztwiertni przez szkołę muzyczną i Klub Propozycji, iż umierający „Był wychudzony na szkielet”⁵⁵. Polski więzień Gusen, Władysław Matusiak, występujący w obozie jako skrzypek, napisał o kompozytorze z Wisły: „W jego utworach śpiewa cała Ziemia Cieszyńska. Sztwiertnia, oderwany jak Anteusz od ukochaney ziemi, trawiony tęsknotą za nią, zmarł w Gusen w 1940”⁵⁶.

W obozie Mauthausen-Gusen istniało więźniarskie życie muzyczne, po części konspiracyjne. Do najważniejszych animatorów należał kompozytor Lubomir Szopiński, prowadzący od jesieni 1940 r. chór więźniów, zorganizowany przez niego wspólnie z więźniem Józefem Pawlakiem⁵⁷. Szopiński stworzył muzykę *Marsza Gusenowskiego* z tekstem więźnia Włodzimierza Wnuka, a także melodię do wiersza *Elegia*, napisanego przez więźnia Gustawa

⁵⁴ A. Wantuła, *Na dnie*, [w:] *By pozostali w pamięci*, s. 31-32. Zob. tenże, *Na dnie*, [w:] *W cieniu śmierci*, dz. cyt., s. 153-154 (publikacja tego samego tekstu). Wspomnienie bpa Wantuły zostało też ogłoszone w pracy zbiorowej zawierającej teksty popularnonaukowe i wspomnieniowe: zob. *Losy wojenne ks. Andrzeja Wantuły*, wstępem opatrzyła A. Błahut-Kowalczyk, o pobycie ks. Wantuły na Obczyźnie napisał J. Kłaczek, postać Jana Sztwiertni przybliżyła L. Szkaradnik, pozostałe teksty przygotowała i opracowała redakcyjnie B. Żyszkowska, część przypisów opracowała E. Grochalowa, Cieszyn 2005.

⁵⁵ W. Oszelda, *W 25. rocznicę śmierci zapomnianego kompozytora*, dz. cyt., s. nnr. Więcej informacji o tym spotkaniu: zob. przypis 46.

⁵⁶ W. Matusiak, *Pięciolinia z kolczastego drutu*, [w:] *Pamiętamy. Jednodniówka wydana z okazji XXII-lecia wyzwolenia obozów koncentracyjnych Mauthausen-Gusen. Biuletyn nr 2, Oskarżamy. Zbiór wspomnień i wierszy obozowych wydany przez Klub Mauthausen-Gusen przy Zarządzie Okręgu Związku Bojowników o Wolność i Demokrację w Katowicach*, Katowice 1967, s. 15.

⁵⁷ S. Dobosiewicz, *Mauthausen-Gusen. Poezja i pieśń więźniów*, dz. cyt., m.in. s. 33, 182-189 (na s. 182-189 rozdz. VI: *Chór obozowy Lubomira Szopińskiego*).

Przeczek na okoliczność śmierci generała Władysława Sikorskiego. Inny uwięziony muzyk, Gracjan Guziński, skomponował m.in. pieśń *Zew*, znaną też jako *Marsz*⁵⁸. Guziński to także twórca muzyki do *Marsza Gusenowców* i pieśni *Golgota moja*⁵⁹. Gusenowskie pieśni komponowali też Waclaw Gaziński i Edward Unkiewicz⁶⁰. Jesienią 1940 r. w obozie powstała więziarska orkiestra, założona przez Józefa Pawlaka⁶¹. Autor opracowania poświęconego wierszom i pieśniom, tworzonym przez więźniów obozu Gusen, Stanisław Dobosiewicz, zaznaczył, iż „Autorzy wspomnień obozowych oceniają utwory gusenowskie przede wszystkim mając na uwadze społeczną funkcję, spełnianą przez pieśni i muzykę, zwłaszcza ich wpływ na samopoczucie więźniów i podkreślają rolę mobilizującą do walki o życie i w obronie godności ludzkiej więźniów”⁶². Taki był też cel Jana Sztwiertni jako kompozytora hymnu z 1940 r.

W 1945 r. w krakowskim „Dzienniku Polskim” ukazał się artykuł kompozytora Jana Maklakiewicza, poświęcony kompozytorom ze Śląska Cieszyńskiego, nieznanym poza regionem. Autor wspomniał o swym przedwojennym spotkaniu z Janem Sztwiertnią, podkreślając ogromny talent twórcy i miłość Sztwiertni do rodzinnej ziemi. Dostrzegł w twórczości zamordowanego muzyka miłość do ojczystych stron, stwierdzając: „W jego utworach śpiewa cała ziemia cieszyńskiego Śląska i za tę miłość do rodzimej ziemi, do tych szumiących lasów zginął męczeńską śmiercią Jan Sztwiertnia, nieznan kompozytor, zamordowany przez Niemców [...]”⁶³.

⁵⁸ Tamże, s. 38, s. nnr. (fotokopia nut autorstwa Szopińskiego z tekstem Guzińskiego; jedna z ilustracji we wkładce z kopiami zdjęć między s. 128 a 129), 159.

⁵⁹ Tamże, s. nnr. na prawo od s. 129 (fotokopia rękopisu z nutami i tekstem, podpisanymi przez G. Guzińskiego, datowanymi: 16 XI [19]44); s. nienumerowana na prawo od 208 (fotokopia nut Gracjana Guzińskiego do tekstu Konstantego Ćwierka *Golgota moja. Pieśń Gusenowców*).

⁶⁰ Tamże, s. nnr. (fotokopie nut z tekstami wśród ilustracji we wkładce między s. 208 a 209)

⁶¹ Tamże, s. 191-196 (rozdział VII: *Orkiestra obozowa*).

⁶² Tamże, s. 221.

⁶³ J. Maklakiewicz, *Prawo głosu dla nieznanych*, „Dziennik Polski” 1945 nr 180, s. 6. Przywołany fragment cytował też Jerzy Drozd, zob. J. Drozd, *Jan Sztwiertnia. Kompozytor śląski*, [w:] „Kalendarz Ewangelicki”, R. 75, 1962, s. 82.

⁶⁴ Zob. Sz. Kędryna, A. Szefer, *Nauczyciele śląscy polegli i zamordowani w latach hitlerowskiej okupacji. Księga pamiątkowa*, Katowice 1971, s. 107; M. Walczak, *Straty osobowe polskiego środowiska nauczycielskiego w okresie wojny i okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, Warszawa 1984, s. 340; *Lista ofiar. Imienny wykaz nauczycieli poległych, zamordowanych oraz zmarłych wskutek prześladowań w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1945*,

Postać zamęczonego pedagoga i kompozytora została utrwalona na liściach strat osobowych polskiego środowiska nauczycielskiego⁶⁴ i muzycznego⁶⁵, zestawionych przez historyków. Ludwik Brożek zamieścił biogram Sztwiertni na *Liście strat kultury polskiej*, ogłoszonej w piśmie „Zaranie Śląskie”⁶⁶. Nieco obszerniejszą informację biograficzną napisał Józef Dzwonek, przygotowując publikację o tematyce lokalnej, zatytułowaną *Wisła w jarzynie hitlerowskim 1939-1945*⁶⁷.

Największe dzieło Sztwiertni, opera ludowa *Sałasznicy*, stanowi stałą pozycję w repertuarze zespołu „Śląsk”⁶⁸. Była wykonywana także w Teatrze im. Adama Mickiewicza w Cieszynie, co udokumentowano w publikacjach prasowych, zamieszczanych w „Głosie Ziemi Cieszyńskiej”. W 1966 r. na tej scenie odbyła się prapremiera pełnej wersji opery⁶⁹. Dzieło *Sałasznicy* zostało

[w:] M Walczak, *Działalność oświatowa i martyrologiczna nauczycielstwa polskiego pod okupacją hitlerowską 1939-1945*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1987, s. 438; M. Walczak, *Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej. Księga strat osobowych*, Warszawa 1995, s. 688.

⁶⁴ *Lista strat muzyków*, [w:] M. Rutkowska, E. Serwański, *Straty osobowe polskiego środowiska muzycznego w latach 1939-1945*, Warszawa 1977, s. 49.

⁶⁵ Zob. *Materiały do listy strat kultury polskiej na Śląsku w latach 1939-1945*, L. Brożek i in., „Zaranie Śląskie”, z. 4, 1960, s. 648 (krótki, jednozdaniowy biogram, podpisany [B.] [L. Brożek]).

⁶⁶ J. Dzwonek, *Wisła w jarzynie hitlerowskim 1939-1945*, Katowice 1988, s. 14 (biogram Jana Sztwiertni).

⁶⁷ I. Migocz, *Opera ludowa Sałasznicy Jana Sztwiertni w repertuarze Zespołu Pieśni i Tańca „Śląsk” im. Stanisława Hadyny*, [w:] *Jan Sztwiertnia (1911-1940). Człowiek i dzieło*, dz. cyt., s. 87-90.

⁶⁹ Zob. *Prapremiera pierwszej beskidzkiej opery ludowej*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej” 1966 nr 10, s. 1 (niedziela, 6 III 1966); *Wicepremier Franciszek Waniółka na przedstawieniu opery ludowej „Sałasznicy”*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej”, 1966, nr 12, s. 1 (niedziela, 20 III 1966); „*Sałasznicy*” w centrum zainteresowania (wywiad z inicjatorem wystawienia dzieła J. Sztwiertni – dyr. J. Drozdem), „Głos Ziemi Cieszyńskiej”, 1966, nr 15, s. 4 (niedziela, 10 IV 1966); *W dniach oświaty, książki i prasy. Cieszyńska Wiosna Artystyczna*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej”, 1966, nr 20, s. 4 (niedziela, 15 V 1966); *Wyśpiewał piękno Beskidów*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej”, 1966, nr 29, s. 6 (niedziela, 17 VII 1966); *III Tydzień Kultury Beskidzkiej*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej”, 1966, nr 31, s. 2 (niedziela, 31 VII 1966). Zob. też [T. Kaczyński], *Beskidzka opera ludowa*, „Ruch Muzyczny”, 1966, nr 21, s. 2; H. Miśka, *Dwudziestowieczne prezentacje opery ludowej Sałasznicy*, [w:] *Jan Sztwiertnia (1911-1940). Człowiek i dzieło*, dz. cyt., s. 81-85; J Drozd, „*Sałasznicy*” Jana Sztwiertni, [w:] *40 lat Państwowej Szkoły Muzycznej w Cieszynie*, oprac. E. Baron i in., Cieszyn 1974, s. 26-29; M. Pindór, *Teatr w Cieszynie i jego stulecie dzieje (1910-2010)*, Cieszyn 2010, s. 76-80 (rozdział „*Sałasznicy*” Jana Sztwiertni, w teatrze im. Mickiewicza; M. Pindór pisze

zarejestrowane przez radiowców z Katowic⁷⁰. W 1967 r. zaprezentowano prawie całe widowisko w Telewizji Katowice⁷¹. Inscenizacje teatralne doczekały się wypowiedzi publicystycznych, w tym recenzji⁷².

Jan Sztwiertnia został upamiętniony pomnikiem w Wiśle, dłuta Jana Hermy, będącym rzeźbiarskim wizerunkiem kompozytora. Surowiec wykorzystany przez rzeźbiarza to brąz. Postument z popiersiem odsłonięto 2 sierpnia 1981 r., w dniu rozpoczęcia XVIII Tygodnia Kultury Beskidzkiej, krótko przed czterdziestą rocznicą śmierci artysty. Do fundatorów pomnika należał pomysłodawca Jerzy Drozd. W ramach tamtego Tygodnia Kultury Beskidzkiej zaprezentowano *Sałaszników*⁷³. O pedagogu i muzyku przypomina też tablica pamiątkowa, umieszczona niedaleko pomnika, na elewacji domu, w którym mieszkał od 1934 r., a od 1995 r. znajduje się pomnik Jana Sztwiertni w Ustroniu, którego twórcą jest Karol Kubala⁷⁴. Postać Sztwiertni upamiętniono również tablicą, umieszczoną na budynku szkoły w Wiśle Równem, z którą był związany jako nauczyciel. Grób muzyka i pedagoga znajduje się niedaleko centrum Wisły, na cmentarzu ewangelickim Na Groniczku.

W 1986 r., czyli na okoliczność 75. rocznicy urodzin Sztwiertni, Towarzystwo Muzyczne im. Jana Sztwiertni w Cieszynie wydało jako druk biblio-

o inscenizacjach całości, względnie dużych fragmentów *Sałaszników* w teatrze w Cieszynie w latach 1964, 1966, 1981 i 2010). Prapremiera całości odbyła się w roku 1966, zob. M. Pindór, dz. cyt., s. 76 -78 i publikacje z „Głosu Ziemi Cieszyńskiej”, 1966, przywołane w pierwszej części niniejszego przypisu).

⁷⁰ „*Sałasznicy*” na taśmie, „Głos Ziemi Cieszyńskiej”, 1966, nr 51, s. 4 (niedziela, 18 XII 1966).

⁷¹ „*Sałasznicy*” na antenie TV, „Głos Ziemi Cieszyńskiej”, 1967, nr 7, s. 1 (niedziela, 12 II 1967). Emisję *Sałaszników* w Telewizji Katowice zapowiadano na niedzielę 12 lutego 1967 r., godz. 12.45; tamże, s. 1.

⁷² Zob. Z. Karski, *Głos w sprawie „Sałaszników”*. *Aby trud nie poszedł na marne*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej”, 1966, nr 14, s. 4 (niedziela, 3 IV 1966); W. Most, *Zaduma nad „Sałasznikami”*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej”, 1966, nr 12, s. 4 (niedziela, 20 III 1966; recenzja); A. Dygacz „*Sałasznicy*” *Jana Sztwiertni*, „Trybuna Robotnicza”, 1966, nr 80, s. 3 (Katowice, 5 IV 1966; recenzja); R. Gabryś, *Wiślański Szymanowski*, „Dziennik Zachodni”, 1982, nr 96, wyd. AI, s. 5 (Katowice, 2 czerwca 1982; recenzja); R. Gabryś, *Sałasznicy*, „Zwrot”, (czeski Cieszyn), 1982, nr 9, s. 70-72 (recenzja).

⁷³ Zob. m.in. K. Fober, *W hołdzie Janowi Sztwiertni*, „Życie Muzyczne”, 1981, nr 11, s. 24; H. Kalus, *W hołdzie Janowi Sztwiertni*, „Poglądy”, 1981, nr 19, s. 16-17; R. Gabryś, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, dz. cyt., s. 142; R. Gabryś, *Janowi z Beskidu in memoriam*, „Katowicki Informator Kulturalny”, 1989, nr 10, s. 23.

⁷⁴ R. Gabryś, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, dz. cyt., s. 142.

filski wiersz Wilhelma Przechka *Tercet*, dedykowany Janowi Sztwiertni, poświęcony osobie i spuściźnie kompozytora. Była to pierwsza publikacja towarzystwa⁷⁵.

Dorobek Sztwiertni jest obecny w repertuarze amatorskich zespołów chórальных ze Śląska Górnego i Cieszyńskiego⁷⁶, w tym ewangelickich.

Twórczość sceniczna, symfoniczna, kameralna, organowa, fortepianowa i wokально-instrumentalna Sztwiertni ma prawie wyłącznie zasięg regionalny, choć zasługuje na popularyzację na skalę ogólnopolską, a nawet za granicą. Warto, by weszła do repertuaru większej niż dotąd liczby zespołów amatorskich oraz artystów i zespołów profesjonalnych, a także, w bardziej znaczącym stopniu niż obecnie, do kanonu pedagogicznego szkół i uczelni muzycznych. Może w tym pomóc fakt, że nuty części utworów ogłoszono w publikacjach drukowanych⁷⁷. Animatorzy amatorskiego i zawodowego życia muzycznego znajdują w naukowych, popularyzatorskich publikacjach muzykologicznych wiele informacji o dorobku Sztwiertni i dostępności nut w zbiorach bibliotecznych, w tym katalogi (spisy) jego dzieł⁷⁸.

⁷⁵ Zob. W. Przechek, *Tercet*, red. B. Gieburowska i R. Gabryś, Cieszyn 1986 (pierwsza publikacja Towarzystwa Muzycznego im. Jana Sztwiertni w Cieszynie, nakład 300 egzemplarzy ręcznie liczbowanych).

⁷⁶ Zob. m.in. L. Markiewicz, *Kronika Śląskiego oddziału Polskiego Związku Chórów i Orkiestr 1975-1986*, Katowice 1998, s. 49-50, 55-56, 62-63.

⁷⁷ R. Gabryś, *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, dz. cyt., s. 142.

⁷⁸ Zob. m.in. H. Miśka, *Solowa twórczość wokalna Jana Sztwiertni*, dz. cyt. s. różne; R. Gabryś, *Jan Sztwiertnia (1911-1940). Człowiek i dzieło*, dz. cyt., s. różne; W. Wroński, *Kompozytorzy śląscy*, „Życie Śpiewacze”, 1953, nr 3, s. 14-15 (notatka W. Wrońskiego o Janie Sztwiertni, uzupełniona na s. 14-15 *Wykazem utworów chórальных Jana Sztwiertni*); B. Gieburowska-Gabryś, *Muzyka instrumentalna Jana Sztwiertni*, [w:] *Kultura muzyczna ziemi cieszyńskiej. Twórczość i życie muzyczne*, Katowice 1977, s. 57-69 (s. 67-68: *Spis kompozycji Jana Sztwiertni*, w podziale na muzykę sceniczną, orkiestrową, kameralną, utwory fortepianowe oraz muzykę organową i wokálną); K. Musioł, *Cieszyniana w Archiwum Śląskiej Kultury Muzycznej*, [w:] *Z zagadnień folkloru muzycznego na Śląsku Cieszyńskim*, red. J. Kubik, Katowice 1977, s. 157-160; B. Gieburowska, *Trzy pieśni do słów Leopolda Staffa – ostatnie opus Jana Sztwiertni*, [w:] *Górnośląski almanach muzyczny*, red. K. Bula i in., Katowice 1988, s. 52-66; *Katalog ważniejszych kompozycji*, [w:] J. Bauman-Szulkowska, *Polska kultura muzyczna na Śląsku Górnym i Cieszyńskim*, dz. cyt., s. 249-250 (spis dzieł muzycznych Sztwiertni); H. Miśka, *Zapomniane pieśni solowe Jana Sztwiertni*, [w:] *Wartości w muzyce. Zarys współczesnych badań nad wartościami w muzyce*, red. J. Uchyła-Zroska, Katowice 2010, s. 108-115; H. Miśka, *Inspiracje folklorystyczne w twórczości wokalnej Jana Sztwiertni*, [w:] *Wokalistyka w Polsce i na świecie*, red. E. Sąsiadek i in. Wrocław 2011, s. 163-172; H. Miśka, *Jan Sztwiertnia – kompozytor zapomniany*, dz. cyt., s. 95-104.

Setna rocznica urodzin Jana Sztwiertni (2011) została utrwalona m.in. przez popularnego pisarza Jerzego Pilcha, pochodzącego z Wisły. Pilch zanotował w swoim dzienniku przemyślenia o muzyku i tradycji upamiętniania jego osoby⁷⁹. 20 października napisał na temat roku 2011: „Gdyby śmierć potoczyła się inaczej, rok Czesława Miłosza mógłby być rokiem Jana Sztwiertni. Rok wielkiego poety – rokiem wielkiego kompozytora. Może rokiem ich obu?”⁸⁰.

W 2013 r. Telewizja Polska Katowice i Silesia Film wyprodukowały film Dagmary Drzazgi *Muzyka i cisza*, stanowiący prezentację sylwetki Jana Sztwiertni. Produkcję współfinansował Śląski Instytut Filmowy. Część zdjęć wykonano w muzeum KL Mauthausen. Pokazano miejsca na Śląsku Cieszyńskim, związane z biografią kompozytora, a także piękne wiślańskie krajobrazy. Dzieło zostało dobrze przyjęte przez widzów. Otrzymało dwie nagrody i jedno wyróżnienie: nagrodę „Cierpliwe oko” im. Kazimierza Karabasa na Festiwalu Mediów „Człowiek w zagrożeniu” w Łodzi (2013), nagrodę im. Macieja Łukasiewicza, przyznaną przez Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich (2015), wyróżnienie w kategorii filmów dokumentalnych na VII Międzynarodowym Festiwalu Filmów Historycznych i Wojskowych w Warszawie – dyplom, przyznawany przez fundację Ars Creatori, będącą organizatorem imprezy (2016)⁸¹.

Sto piąta rocznica urodzin muzyka – 2016 r., stała się okazją do popularyzacji jego twórczości na skalę ogólnopolską i międzynarodową, co jest zasługą Instytutu Muzyki Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. W 2016 r. w Stephen’s Dom w Wiedniu miał miejsce koncert monograficzny, będący prezentacją części dorobku kompozytorskiego Sztwiertni. Wykonano jego niedokończoną *Symfonię organową*, uzupełnioną przez Tomasza Orłowa z Akademii Muzycznej im. Karola Szymanowskiego w Katowicach. Sztwiertnia skomponował tylko zarys pierwszej części, natomiast T. Orłow dokończył dzieło w duchu idei kompozytora, nadając symfonii pięcioczęściową formę, tworząc przy tym metodą improwizacji. T. Orłow ukończył też pracę nad materiałem nutowym symfonicznego utworu Sztwiertni. W planach jest druk publikacji muzykologicznej na temat rekonstrukcji *Symfonii organowej*.

⁷⁹ Zob. J. Pilch, *Dziennik*, Warszawa 2012, s. 430-442 (zapiski dziennikowe J. Pilcha z 20, 21 i 22 października oraz z 1, 2, 7, 8 i 9 listopada tego roku 2011).

⁸⁰ Tamże, s. 430 (notatka dziennikowa J. Pilcha, datowana 20 października 2011).

⁸¹ Zob. <http://filmpolski.pl/fp/index.php?film=1233980> [dostęp: 29.12.2018]: opis filmu D. Drzazgi *Muzyka i cisza* z 2013 r. Zob. też <https://www.youtube.com/watch?v=FKZ-HZQ15sNg> [dostęp: 29.12.2018]: trailer filmu *Muzyka i cisza*.

Jan Sztwiertnia to ważna postać w dziejach ojczyźnej kultury. Był polskim artystą zamordowanym przez hitlerowców, który, gdyby nie poniósł męczeńskiej śmierci, mógłby w znacznie większym stopniu niż do 1939 r. współtworzyć polską kulturę muzyczną. Z uwagi na poziom utworów kompozytora⁸², trzeba się zgodzić z opiniami śląskich muzyków, że kompozytor mógł osiągnąć karierę zagraniczną. Jego popularność nie dorównałaby skali recepcji twórczości Fryderyka Chopina, ale twórczość muzyka z ziemi cieszyńskiej mogłaby osiągnąć podobny rozgłos jak spuścizna Karola Szymanowskiego, a nawet większy. Jan Sztwiertnia to niezasłużenie mało znany polski kompozytor.

Bibliografia

1. *III Tydzień Kultury Beskidzkiej*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej”, 1966, nr 31, s. 2.
2. Bauman-Szulakowska J., *Polska kultura muzyczna na Śląsku Górnym i Cieszyńskim w latach 1922-1939. Próba syntezy*, Katowice 1994.
3. [Brożek L.], L.B., *Ferdynand Dyrna 1875-1957*, „Zaranie Śląskie”, 1957, z. 1-2, s. 107-108.
4. Dobosiewicz S., *Mauthausen-Gusen. Poezja i pieśń więźniów*, Warszawa 1983.
5. Drozd J., *Jan Sztwiertnia*, [w:] *Udział ewangelików śląskich w polskim życiu kulturalnym*, red. T. Wojak, Warszawa 1974.
6. Drozd J., *Jan Sztwiertnia. Kompozytor śląski*, „Kalendarz Ewangelicki”, R. 75, 1962, s. 82.
7. Drozd J., „*Sałasznicy*” *Jana Sztwiertni*, [w:] *40 lat Państwowej Szkoły Muzycznej w Cieszynie*, oprac. E. Baron i in., Cieszyn 1974.
8. Drozd J., *Wspomnienie o Janie Sztwiertni*, [w:] *25 lat Szkoły Muzycznej w Cieszynie*, oprac. E. Baron, J. Drozd, I. Myrdacz, Cieszyn 1959.
9. Drzazga D., *Muzyka i cisza*, 2013 [opis filmu], <http://filmpolski.pl/fp/index.php?film=1233980> [dostęp: 29.12.2018].
10. Drzazga D., *Muzyka i cisza*, 2013 [trailer filmu], <https://www.youtube.com/watch?v=FKZHZQ15sNg> [dostęp: 29.12.2018].
11. Dygacz A., „*Sałasznicy*” *Jana Sztwiertni*, „Trybuna Robotnicza”, 1966, nr 80, s. 3.
12. Dziadek M., *Sztwiertnia Jan (ur. Ustroń, 1 czerwca 1911, zm. Gusen obóz koncentracyjny, 29 sierpnia 1940)*, [w:] *Kompozytorzy polscy 1918-2000*, red. M. Piwowski, t. II, *Biogramy*, Gdańsk-Warszawa 2005.
13. Dzwonek J., *Wiśła w jarzmie hitlerowskim 1939-1945*, Katowice 1988.
14. Fober K., *W hołdzie Janowi Sztwiertni*, „Życie Muzyczne”, 1981, nr 11, s. 24.
15. Fojcik J., *Materiały do dziejów ruchu śpiewaczego na Śląsku*, Katowice 1961.
16. Gabrys R., *Janowi z Beskidu in memoriam*, „Katowicki Informator Kulturalny”, 1989, nr 10, s. 23.
17. Gabrys R., *Sałasznicy*, „Zwrot”, [czeski Cieszyn], 1982, nr 9, s. 70-72.

⁸² Zob. m.in. H. Miśka, *Solowa twórczość wokalna Jana Sztwiertni*, dz. cyt.

18. Gabryś R., *Sztwiertnia Jan (1911-1940), kompozytor, chórmistrz, pedagog*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XLIX, Warszawa-Kraków 2013-2014, s. 141.
19. Gabryś R., W 100. Rocznicę urodzin Jana Sztwiertni. *Dar muzycznego geniuszu*, „Śląsk” 2011 nr 9, s. 38.
20. Gabryś R., *Wiślański Szymanowski*, „Dziennik Zachodni”, 1982, nr 96, s. 5.
21. Gieburowska B., *Trzy pieśni do słów Leopolda Staffa – ostatnie opus Jana Sztwiertni*, [w:] *Górnośląski almanach muzyczny*, red. K. Bula i in., Katowice 1988, s. 52-66.
22. Gieburowska-Gabryś B., *Muzyka instrumentalna Jana Sztwiertni*, [w:] *Kultura muzyczna ziemi cieszyńskiej. Twórczość i życie muzyczne*, Katowice 1977.
23. Golec J., Bojda S., *Słownik biograficzny ziemi cieszyńskiej*, t. 1, Cieszyn 1993.
24. Hadyna S., *Jan Sztwiertnia*, [w:] *Kalendarz Cieszyński 1992*, Cieszyn 1991, s. 128-131.
25. Hanke R., *Słownik biograficzny polskiego śpiewactwa Górnego Śląska dla upamiętania stulecia Związku Śląskich Kół Śpiewaczych 1910-2010*, Katowice 2010, s. 207-208.
26. Hanke R., *Śląsk śpiewa. Dzieje polskiego śpiewactwa Górnego Śląska*, Katowice 1991, s. 159.
27. *Jan Sztwiertnia*, [w:] *W cieniu śmierci. Ewangelicy – ofiary prześladowań w czasie II wojny światowej*, red. T. Wojak, Warszawa 1970.
28. [Kaczyński T.], *Beskidzka opera ludowa*, „Ruch Muzyczny”, 1966, nr 21.
29. Kalus H., W *holdzie Janowi Sztwiertni*, „Poglądy”, 1981, nr 19, s. 16-17.
30. Karski Z., *Głos w sprawie „Sałaszników”*. *Aby trud nie poszedł na marne*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej”, 1966, nr 14, s. 4.
31. Kędryna Sz., Szefer A., *Nauczyciele śląscy polegli i zamordowani w latach hitlerowskiej okupacji. Księga pamiątkowa*, Katowice 1971.
32. *Lista ofiar. Imienny wykaz nauczycieli poległych, zamordowanych oraz zmarłych wskutek prześladowań w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, [w:] M. Walczak, *Działalność oświatowa i martyrologiczna nauczycielstwa polskiego pod okupacją hitlerowską 1939-1945*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1987.
33. *Losy wojenne ks. Andrzeja Wantuły*, oprac. B. Żyszkowska, E. Grochalowa, Cieszyn 2005.
34. Maklakiewicz J., *Prawo głosu dla nieznanych*, „Dziennik Polski”, 1945, nr 180, s. 6.
35. Markiewicz L., *Kronika Śląskiego oddziału Polskiego Związku Chórów i Orkiestr 1975-1986*, Katowice 1998.
36. Matusiak W., *Pięciolinia z kolczastego drutu*, [w:] *Pamiętamy. Jednodniówka wydana z okazji XXII-lecia wyzwolenia obozów koncentracyjnych Mauthausen-Gusen. Biuletyn nr 2, Oskarżamy. Zbiór wspomnień i wierszy obozowych wydany przez Klub Mauthausen-Gusen przy Zarządzie Okręgu Związku Bojowników o Wolność i Demokrację w Katowicach*, Katowice 1967.
37. Miśka H., *Dwudziestowieczne prezentacje opery ludowej Sałasznicy*, [w:] *Jan Sztwiertnia (1911-1940). Człowiek i dzieło w setną rocznicę urodzin*, red. H. Miśka, Katowice 2012.
38. Miśka H., *Inspiracje folklorystyczne w twórczości wokalne Jana Sztwiertni*, [w:] *Wokalistyka w Polsce i na świecie*, red. E. Sasiadek i in. Wrocław 2011.

39. Miśka H., *Jan Sztwiertnia – kompozytor zapomniany*, [w:] *Ziemio moja, ziemio śląska*, red. nauk. G. Darłak, Kraków 2011.
40. Miśka H., *Solowa twórczość wokalna Jana Sztwiertni – charakterystyka stylistyczna i aspekty wykonawcze*, Katowice 2010.
41. Miśka H., *Zapomniane pieśni solowe Jana Sztwiertni*, [w:] *Wartości w muzyce. Zarys współczesnych badań nad wartościami w muzyce*, red. J. Uchyła-Zroska, Katowice 2010, s. 108-115.
42. Most W., *Zaduma nad „Sałasznikami”*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej”, 1966, nr 12, s. 4.
43. Musioł K., *Cieszyńszczyzna w Archiwum Śląskiej Kultury Muzycznej*, [w:] *Z zagadnień folkloru muzycznego na Śląsku Cieszyńskim*, red. J. Kubik, Katowice 1977.
44. Musiołowa D., *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, [w:] *Śląski słownik biograficzny*, red. J. Kantyka, W. Zieliński, Katowice 1979.
45. Ogrodziński W., *Dzieje piśmiennictwa śląskiego*, [oprac.] L. Brożek, Z. Hierowski, Katowice 1965.
46. Orłow T., *Fugi fortepianowe Jana Sztwiertni – analiza formalna*, [w:] *Jan Sztwiertnia (1911-1940). Człowiek i dzieło w setną rocznicę urodzin*, Katowice 2012, s. 75-80.
47. *Pieśni ludowe polskiego Śląska*, wyd. i kom. J. Ligęza i S.M. Stoiński, t. II, *Pieśni balladowe o zalotach i miłości*, Kraków 1938.
48. Oszelda W., *W 25. rocznicę śmierci zapomnianego kompozytora. Nie doczekał światowej sławy*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej”, 1965, nr 8, s. nnr.
49. Pilch J., *Dziennik*, Warszawa 2012.
50. Pindór M., *Teatr w Cieszynie i jego stulecie dzieje (1910-2010)*, Cieszyn 2010.
51. Płomieński M., *O śląską nutę. Kultura muzyczna Śląska w latach 1922-1939*, Kraków 1997.
52. Pogorzelska M., *Sztwiertnia Jan (1911-1940)*, [w:] *Leksykon Polaków w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej*, t. IV, red. nauk. Z. Jasiński, B. Cimała, Opole 2015.
53. *Prapremiera pierwszej beskidzkiej opery ludowej*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej”, nr 10, 1966, s. 1.
54. Przeczek W., *Tercet*, red. B. Gieburowska i R. Gabryś, Cieszyn 1986.
55. Rosner E., „*Sałasznicy-wiślanie*” *Ferdynanda Dyrny na tle scenopisarstwa cieszyńskiego*, „Zaranie Śląskie”, 1986, z. 1-2, s. 143-151.
56. „*Sałasznicy*” *na antenie TV*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej”, 1967, nr 7, s. 1.
57. „*Sałasznicy*” *na taśmie*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej”, 1966, nr 51, s. 4.
58. „*Sałasznicy*” *w centrum zainteresowania (wywiad z inicjatorem wystawienia dzieła J. Sztwiertni – dyr. J. Drozdem)*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej”, 1966, nr 15, s. 4.
59. Sławiczek J., *U wiślańskiego kompozytora*, „Zaranie Śląskie”, [Katowice, Cieszyn], 1937, z. 3, s. 217.
60. Szczypka D., *Wstęp*, [w:] *By pozostali w pamięci. W 75 rocznicę śmierci Michała Cieślara, Władysława Pawłasa i Jana Sztwiertni*, red. i oprac. D. Szczypka, Wisła 2015.
61. Szlaur-Bujok M., *Jan Sztwiertnia (1911-1940). Człowiek i dzieło*, „Rocznik Wiślański”, t. 3, 2011, s. 69.

62. Szlaur-Bujok M., *Jan Sztwiertnia – niepospolity wiejski nauczyciel i nieprowincjonalny kompozytor*, [w:] *By pozostali w pamięci. W 75 rocznicę śmierci Michała Cieślara, Władysława Pawłasa i Jana Sztwiertni*, red. i oprac. D. Szczypka, Wisła 2015.
63. Szlaur-Bujok M., *Między Ustroniem a Równem. Kilka obrazów z życia Jana Sztwiertni*, [w:] *Jan Sztwiertnia (1911-1940). Człowiek i dzieło w setną rocznicę urodzin*, red. H. Miśka, Katowice 2012.
64. Szturc J., *Ewangelicy w Polsce. Słownik biograficzny XVI-XX wieku*, Bielsko-Biała 1998.
65. Sztwiertnia J., *Muzyka polska w niebezpieczeństwie*, „Głos Młodzieży Ewangelickiej”, 1935, nr 7, s. 135-137.
66. Sztwiertnia J., *Sałasznicy* fragment, w wykonaniu zespołu „Śląsk”, <http://www.youtube.com/watch?v=uTB-i7G39Z8> [dostęp: 20.10.2017], opublik. 25.10.2011.
67. Szyndler M., *Folklor w utworach Jana Sztwiertni*, [w:] *Jan Sztwiertnia (1911-1940). Człowiek i dzieło w setną rocznicę urodzin*, red. H. Miśka, Katowice 2012.
68. Walczak M., *Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej. Księga strat osobowych*, Warszawa 1995.
69. Walczak M., *Straty osobowe polskiego środowiska nauczycielskiego w okresie wojny i okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, Warszawa 1984.
70. Wantuła A., *Na dnie*, [w:] *By pozostali w pamięci... W 75 rocznicę śmierci Michała Cieślara, Władysława Pawłasa i Jana Sztwiertni*, red. i oprac. D. Szczypka, Wisła 2015.
71. *Zacni wiślanie. Słownik biograficzny*, cz. I, red. T. Łączyńska, Wisła 2000.

Adrian Uljasz – historyk, politolog. 2003 r. – doktorat z historii nowożytnej XIX w. i najnowszej (UMCS w Lublinie). 2009 r. – habilitacja z historii kultury XVIII-XX w. (Uniwersytet Warszawski). Od 2010 r. – profesor nadzwyczajny w Instytucie Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego. Jego zainteresowania naukowe oraz publikacje dotyczą głównie historii kultury XIX-XXI w., kultury książki i mediów na ziemiach polskich w XIX -XXI w., historii teatru, biografistyki historycznej, źródłoznawstwa. Najważniejsze publikacje: *Mysł polityczna Feliksa Perla* (Lublin 2005), *Hieronim Łopaciński Człowiek, dzieło, pamięć* (Lublin 2006).